

«НІЩО НЕ БУДЕ ТАК, ЯК РАНІШЕ»: НОВИЙ СВІТ ПІСЛЯ ВІЙНИ

Микола ВАСЬКІВ

orcid.org/0000-0003-3909-1213

доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: myvaskiv@ukr.net

Анотація. *Йдеться про відтворення докорінних змін світоустрою та соціально-психологічного індивідуального самосприйняття та сприйняття світу після великих воєн у художній літературі, зокрема наслідків російської війни проти України в сучасній українській мілітарній літературі. Непомірно велика кількість людських жертв, доценту знищених міст і сіл породжують обов'язок берегти пам'ять про загиблих героїв. Відбувається перехід від орієнтації на індивідуалізоване буття до об'єднання навколо колективних цінностей (держава, нація, національна культура, національна ідентичність тощо) та самовідданого захисту цих цінностей.*

Ключові слова: *мілітарна (комбатантська) література, проблематика твору, відтворення світогляду, самосприйняття переможця, месіанізм.*

Постановка проблеми. Великі війни протягом XIX–XX століть були потужними ударами не лише по економіці, культурі втягнутих до них держав, а й по суспільному та особистому світобаченню, розумінню сенсу буття, реальності й перспектив розвитку. Чи не домінантним було усвідомлення, що світ у ході й після війни докорінно змінився. Передусім такого страшного удару суспільній та індивідуальній свідомості завдали дві світові війни. Перша світова війна сприймалася як безсенсовна, нічим не виправдана кількамільйонна бійня, після чого повернення до попереднього буття було вже неможливим. Це не могло оминати художню літературу.

«Перша світова війна справила вплив на переважну більшість письменників. <...> Війна значною мірою відбилася на їх світосприйнятті, стала однією із провідних тем у творчості» [10, с. 5]. Понад те, можна стверджувати, що белетристика чи не першою діагностувала

планетарний характер змін, що найповніше відбилася у феномені «літератури втраченого покоління». «Перша світова війна, наростаюча криза капіталістичної системи сприяли виникненню на Заході особливого літературного феномену, що отримав назву “літератури втраченого покоління”. <...> письменники побували на війні, бачили її жахи та страждання. Вони втратили свої попередні ілюзії, “загубилися” на війні, зненавидівши її як жорстоку бойню. Проте із плином часу термін “утрачене покоління” набув значно ширшого сенсу. Представники “втраченого покоління” з гуманістичних позицій засуджували війну, брехню, фальш, лицемірство буржуазного суспільства. Вони створили яскраві, що запам'ятовуються, образи молодих людей, фізично й духовно скалічених війною <...> Кохання, фронтова дружба, забуття у вині – ось що вони протиставляли жорстокій війні. Та й цей відхід у приватне життя найчастіше виявлявся

ілюзорним, вирішувався у трагічному плані. Звідси песимізм, усвідомлення безглуздості життя, що пронизують багато творів “утрачених”» [10, с. 6–7].

Стан дослідження проблеми. Перша світова зруйнувала модерністський культ людської індивідуальності, неповторності й цінності кожної людини, уніфікувавши її до спільного знаменника, коли «легко» можна людину замінити іншою чи просто знищити як непотрібну чи браковану деталь. «В сенсі вагомості певних своїх соціально-психологічних наслідків перша світова війна не поступалася другій, а можливо, і її перевершувала. Хоч би як руйнівник закоренілих ідеалів. <...> коли Європу переїзали траншеї, переділили мінні поля, обплутав колючий дріт, велика ілюзія розвіялася, залишаючи після себе таку саму велику порожнечу зневіри. <...> відчували себе обманутими подвійно, обманутими не лише державою, а й самим життям, ніби всією його очевидною безглуздістю» [8, с. 315–316]. Знищення непомірно великої кількості людей заради примарних ідей державних мужів, політиків постає в літературних творах особливо абсурдним.

Окопна війна в літературі часто зводилася до відтворення окопного побуту: «У його (Дос Пассоса. – М. В.) романі “Три солдати” (1921) майже немає батальних сцен, центр ваги перенесено на зображення тилового побуту, казарменної рутини. Всіх трьох героїв: крамаря, фермера, випускника Гарварду, який мріє стати музикантом, – “розмелює” воєнна машина. Безглуздість війни як концентрованого виразу пануючого в світі хаосу – тема роману Е. Е. Каммінґса “Велетенська печера” (1922)» [3, с. 73]. «Перед читачем розгортаються тужні картини:

дощ, бруд, сумний побут прифронтового містечка, солдати й офіцери, розчаровані у війні, охоплені апатією. Все частіше чутно розмови про безглуздість війни. <...> Письменник акцентує увагу на безглуздості, аморальності війни, оголюючи бруд її побутового боку» [7, с. 75].

Повсякденність військового побуту, поступова його звичність призводять до того, що жахи війни, її антигуманність, алогічність, потворність сприймаються як звичні («усе це (включаючи й людський мозок, розмазаний по стінці окопу, й вивалені нутрощі, й відірвані органи, й відчайдушний, незмовкний крик поранених коней) подається не інакше як моторошний, звироднілий, гротескний “побут” війни. <...> Важко уявити собі щось більш ненормальне, аніж війна, що стала побутом, стала повсякденністю, настільки засмоктала людину до своєї орбіти, що заміщує їй “справжнє” життя» [8, с. 321]). Так само художня література фіксує, що довготривала «звична» війна породжує певний розкол у суспільстві між тими, хто воював, і тими, хто жив у мирному тилу із захисними егоїстичними меседжами «я тебе туди не відправляв».

Герой роману В. Фолкнера «Солдатська нагорода» (1926) Дональд Мегон «повертається додому в рідну Джорджію фізично скаліченим. Та його “нагорода” – відчуженість у власній сім’ї, байдужість довколишніх, зрада нареченої» [3, с. 74]. Подібно до його долі, у багатьох творах ішлося про «про солдатів, які повернулися додому й не знайшли дому. Все нібито стоїть на попередніх місцях і все-таки до невпізнання змінилося. Колишні солдати почувають себе ніби в чужій країні, ніби серед людей, що говорять незрозумілою мовою. Й вони

туляться один до одного. Їм здається, що єдина їх опора – це колишнє фронтове товариство» [8, с. 328–329].

Руйнівною для усталеного нібито після Першої світової війни світу стала й наступна світова: «Тема другої світової війни <...> помітно вплинула на долю всього людства і залишила слід в історії кожної із країн-учасниць» [6, с. 290]. Та художня література не звелася лише до фіксування песимістичних настроїв, повної розгубленості в хаосі воєнного й післявоєнного життя. Вона також відтворює і велич людини, яка залишається нездоланною, життєствердною навіть на тлі найбільших злочинів, зрад тощо.

У творах Е. М. Ремарка йдеться про «покоління м о л о д и х і х о р о ш и х, яке демонструє, з одного боку, що може зробити з людиною війна, а з іншого – що як людина вона все-таки непереможна» [3, с. 323]; в його романах «не німці програють війну; її прогнала людяність, яка залишилася, проте, непереможною» [3, с. 328]. Відповідні процеси Т. Денисова фіксує в американській літературі. «Антивоєнні мотиви звучать на захист людської особистості. Така двоєдність взагалі характерна для зображення другої світової війни письменниками США, вона поглиблює їх твори, виводить їх на загальнолюдські мотиви, проблеми, істини» [6, с. 300].

Антивоєнний пафос літератури спрямовувався не лише на констатацію непереможності гуманізму, а закликав до непримиренного протистояння до будь-яких виявів фашизму, диктаторства, гноблення людської індивідуальності й гідності. «Безперервна боротьба за життя може спонукати особливо цінувати його – й не лише в собі, а й у ближньому; нестерпна важкість умов

може викувати волю та стійкість; жорстокість – розбудити доброту» [8, с. 333]. Парадокс у тому, що символом, моделлю такого диктату над людиною, його абсурдності постає армія – не лише армія загарбника, а й часто визвольна армія, коли обов'язкові засоби ієрархізації досягнення мети поступово затуляють цю мету або навіть підмінюють її.

«Наголос у найкращих антивоєнних романах США робиться на критиці тенденції до фашизації армії й суспільства, поміченої прогресивними письменниками в період війни в надрах самої американської армії, американського суспільства». «Сатиричне зображення армії стає традицією повоєнної літератури США, а розповсюдженими художніми засобами – гротеск, іронія, елементи фантастики» [6, с. 290, 297]. Цей струмінь в американській літературі настільки потужний, що Т. Денисова наголошує на цьому неодноразово: «Антимілітаристські тенденції живі і плідні в літературі США. Своєю головною спрямованістю антивоєнний роман вписується в американську традицію, бо сутність його зводиться до відстоювання особистості, в даному жанровому різновиді – проти армійської машини, яка і є головним механізмом пригноблення індивідуальності. Війна ж створює екстремальні умови для особистості і оптимальні – для машини гноблення» [6, с. 304].

Ще раз можемо повторити, що художня література, мистецтво загалом чутливо фіксують докорінні зміни в післявоєнних світобудові, суспільно- й індивідуально-психологічних реакціях на минуле й сучасність, взаєминах між державами, етносами, релігіями, людьми, розумінням сутності цих взаємин, суспільних інститутів, явищ тощо. Та

мистецтво також стає й попередженням, своєрідним щепленням, аби те жахливе воєнне минуле не повторювалося: «Якщо би навіть у ФРН не залишилося жодного відвертого, жодного замаскованого, жодного потенційного нациста, тридцяти-сорокові роки все одно не стали би минулим цілком подоланим. Те, що було, – чи світле, чи похмуре – було. Воно завжди з нами, й воно змінює нас. Кого – до гіршого, а кого – до кращого, але змінює» [8, с. 412]. Письменство має попереджати, робити все можливе, аби минуле не просто стало минулим, а й не робило нас гіршими, змінювало лише до кращого. Давати орієнтири для майбутнього руху в скоригованому напрямі.

Ось як метафорично цю місію мистецтва сформулював Курт Воннегут: «Я багато думав, навіщо потрібне мистецтво. Найкраще, що я міг надумати, це моя теорія канарки в шахті. Згідно цієї теорії митець потрібний суспільству, тому що він наділений особливою чуттєвістю. Підвищеною чуттєвістю. Він, як канарка, яку беруть з собою до шахти <...> вона борсається в клітці, ледве зачувши газ, коли люди із своїми грубими органами нюху ще й не підозрюють про наближення небезпеки» [6, с. 300].

Виклад основного матеріалу. Здавалось би, це абстрактна метафорика, бо світові війни – в минулому, їх повторення неможливе, як неможливі й великі, довготривалі війни загалом, хіба що якісь локальні збройні конфлікти. Російська війна проти України стала великою війною для всього, яка руйнує усталений світопорядок. «Права людини порушують всюди – і природні, і фундаментальні – навіть у країнах, які вважаються найбільш демократичними. Але порушення міжнародних угод – це великий крок до

загибелі цивілізації. Після анексії Криму і вторгнення Росії на материкову Україну світ уже ніколи не буде таким, як раніше. Його необхідно змінити. Ці тектонічні зсуви вже не склеїти дипломатією» [14]. Глобальна спільнота може за інерцією вдавати, що нічого екстраординарного не сталося. Так, це небачений за розмірами «конфлікт» після Другої світової війни, але він нібито вписується в низку інших конфліктів.

Можливо, для багатьох держав і суспільства це так і є, вони ховають голову в пісок, як колись це робили й ми, українці, коли йшлося про якісь «незрозумілі» війни, «конфлікти» в різних точках світу, які нас мало зачіпали. Не лише наші конкретні економічні політичні інтереси, а й наше гуманістично-психологічне світобачення, ставлення до інших людей, етносів («а що колись, ще до наших нових проблем, зачіпало мене більше – палання Нотр-Дам-де-Парі чи війна в Судані?» [12, с. 249]). Тепер до нас прийшла війна, яка руйнує наш зовнішній світ, а заодно й дуже особистий, суб'єктивний: «Очевидно, для професійних авторів і журналістів – це не перша і не остання війна, яку вони бачать. Однак – це наше єдине життя і реальність» [13, с. 238]. «Через критичну наближеність до цього вогнища, у якому палає світ, багато українців, а також ними перейнятих – і самі поплавлені, неадекватні. “Надто емоційні”, як кажуть організатори європейських фестивалів» [12, с. 250]. Учора ми були подібні до «організаторів фестивалів», тепер – дуже далеко від колишнього сприйняття війни, не чужої, а проти нас.

Як європейські літератури й література американська у час і після світових воєн були своєрідним сейсмографом, який фіксував визначальні зміни в

суспільному й особистому бутті, в соціально-психологічному сприйнятті світу, та запобіжником від повторення жахливих помилок минулого, так само й сучасна українська література, передусім мілітарна (комбатантська), тобто написана безпосередніми учасниками воєнного протистояння, чи не найпершою фіксує зміни в українській, а почасти й світовій колективній та індивідуальній свідомості. Передусім це стосується усвідомлення того, що весь довоєнний уклад життя залишається в минулому, повернення до нього вже неможливе. Також письменники намагаються визначити, дуже часто – інтуїтивно, підсвідомо, які ж риси нового українського (а можливо, не лише українського) світу будуть визначальними.

Поступово, можливо, дуже повільно, але приходять усвідомлення, що повномасштабне вторгнення не мине через наступні кілька місяців (така думка, такі відчуття домінували ще в 2022 році, для когось такими є й досі, витісняючи знання, що війна насправді триває з 2014 року) і ми заживемо, як до війни. «Час виставить відстань, час все розсудить... Чи лиш мене від цих фраз нудить? Зовсім не впевнений, що суд цей справедливий. <...> / Шкода, що в нас нема цієї відстані, яка називається час. / Шкода, що краса як така втратила красу. / То був чудовий світ, у якому багатьом з нас більше немає місця» [12, с. 251]. Про те, що світ учорашній уже не повернеться, що все змінилося, зміниться безповоротно й докорінно письменники-«мілітаристи» нагадують часто, ледь не з перших тижнів повномасштабного вторгнення.

«Єдине, що тепер не викликало сумнівів, – з війною в Україні весь світ

зрушився з вісі, взявся тріщинами, його яскрава мажорна мозаїка розсипалась, і вже не буде такою, як досі» [11, с. 50]. «У мене відчуття, що все н@бнулось, абсолютно все. Ти втратив контроль, ти не контролюєш нічого» [13, с. 217]. «І рани Бучі, які ніби загоїлись, та все одно відчувається, що ніщо не буде так, як раніше» [13, с. 143]. «Міняємося ми, міняються ландшафти довкола, як фізичні, так і ментальні, шалений нурт історії руйнує узвичаєні уявлення й ієрархії. Мусимо вчитися про все це говорити. У день нашої перемоги дізнаємося про масштаби втрат, про її високу й жорстоку ціну. І з цим знанням жити багатьом українським поколінням, осмислювати уроки, вибудовувати якісь інші системи вартостей. Але це в майбутньому» [1, с. 4]. І цю низку цитат можна продовжувати й продовжувати.

Наведені вислови взято із творів, написаних після лютого 2022 року. Однак треба віддати належне чутливості письменників – учасників бойових дій ще від 2014 року, – які вже тоді фіксували, з одного боку, намагання «мирної» тилової спільноти продовжувати жити, ніби нічого не сталося («Тепер війна наче віддалилася. Хоча насправді це люди від неї відсторонилися. <...> Таке враження, що і сам ти, як нагадування про війну – причина дискомфорту» [5, с. 158–159]; «А десь там, за десятки кілометрів від нас, війна вже давно скінчилася. Для більшості. Війна – це нецікаво...» [17, с. 113]), а з іншого – усвідомлення тектонічних зрушень, які не матимуть зворотного характеру: «Ми ніколи більше не зможемо насолодитись миром, бо завжди будемо бачити ворога, несправедливість, зраду, фальш. <...> Усе життя ми будемо в пошуках честі і гідності,

тому, на жаль, багато хто з нас просто накладе на себе руки, ні, не через несправедливість до себе, а через світ, який так і не навчився цінувати те, за що він воював» [4, с. 144–145]. «Ми забагато втратили, щоб це все так просто залишити» [4, с. 215], – підсумовував Борис Гошко у 2019 році, зафіксувавши, що є люди, які готові утверджувати нову Україну, з новими за самоусвідомленням і світоглядом людьми.

Остання цитата також свідчить, що зорієнтованість на новий, інший для України світ є вимушеною й не мала апріорної відмови від попереднього життя. Персонажі творів мілітарної літератури, переосмислюючи минулі роки, періодично стверджують, що мирне життя було, виявляється, безхмарним, майже щасливим, хоча в ті роки здавалося, що клубки проблем породжують тривогу, сумніви, інколи – розпач. Герой Гошка «згадав, як йому було добре вдома, цивільні проблеми для нього стали смішними, а дрібні сварки з Мар'яною – взагалі безглуздами. Він винуватив себе, бо не цінував те життя, яке мав. Тепер я мушу цінувати те життя, яке маю» [4, с. 9–10].

М. Лаюк не знає, чи збережуться сокровенні, щемливі традиції, які раніше викликали замилювання, але навіть якщо збережуться, то матимуть уже зовсім інше, трагічне наповнення. «Не знаю, як у майбутньому наші діти згадуватимуть якісь такі традиції, як кукуци. Усе, що зараз є, незалежно від того, як події розвиватимуться далі, вже є невинуватим» [12, с. 214]. Одна з персонажів «Позивного для Йова» О. Михеда виявляє спільну думку багатьох інших, зокрема й автора: «Я була у суперхорошому місці у своєму житті. <...> У мене було життя, яке я хотіла жити» [13, с. 211]. Але передвоєнне

привабливе життя, яке «хотілося жити», виявилось незахищеним.

Убезпечуватися від неї «треба було на вчора. Але “вчора” багато кому здавалося, що війна – не з нами, не про нас» [13, с. 13]. (Оця теза про відстороненість від війни значної частини суспільства, дуже великої – після 2014 року, значно меншої, але все ще чималої – після лютого 2022 року, рефреном проходить через значну частину творів письменників-«мілітаристів», які через власну шкуру засвоїли, увібрали те, чого не можуть чи не хочуть сприймати «тиловики».) Коли ж прийшла велика війна, на повний зріст постала вся ефемерність, беззахисність мирного довоєнного життя, що утверджувалося, зокрема, й світом естетично прекрасного, світом «святого» мистецтва. «Після повномасштабного вторгнення мені складно фокусуватися на читанні і вслухатися у напівтони моралізаторства великої літератури. Війна надає кришталевій чистоті сприйняття, але й такої ж кришталевій крихкості звичному укладу життя та самим людям» [13, с. 331]. Тому так само періодично мілітарна літературна наполягає, що нам потрібна вже інша література, ніж раніше, заангажованіша, конкретніша, ніж у довоєнні часи, наближена до реальності, до нефікційності. Та й зі світової літератури нам потрібно формувати новий канон, докорінно перекроївши попередній.

Чи не найстрашніше при формуванні нового світу, нового світобачення, самосприйняття є усвідомлення того, що доведеться викреслити зі свого життя щонайменше кілька років, а можливо – й позбутися його. «Щоби вижити, доводиться прийняти: ми станемо лише матеріалом, який перемелює історія» [13, с. 158]. Персонаж книги О. Михеда

«живе з відчуттям, ніби після вторгнення кожен із нас встиг пережити кілька реінкарнацій» [13, с. 153]. Формується, отже, не лише новий світопорядок, а й нова людина. «Пишучи професійно антимілітаристські тексти, я спостерігала, як, хоча й мимоволі, але мілітаризуюся сама» [16, с. 36]. На місце незацікавленості, об'єктивності у сприйнятті буття інших держав і етносів прийшли пристрасність, емоційність, суб'єктивність, коли постало питання про збереження / втрату власної держави, нації, культури, ідентичності.

На місце абстрактного гуманізму, риторичних розмірковувань про те, чого людина ніколи не може переступати, покладатися на справедливість холодної юриспруденції, прийшло бажання всіма засобами відстоювати своє найрідніше, безмежно ненавидіти та знищувати ворога. Інколи доходить до крайнощів. Одна з героїнь О. Михеда заявляє: «Переоцінила своє ставлення до ненависті та помсти – раніше думала, що це погано і руйнівню, зараз думаю, що це правильно в контексті війни» [13, с. 327]. Її слова автор наводить не як чужу думку, а як підтвердження власного, такого самого переконання. Людина нової української воєнної та повоєнної формації вміє дуже любити, але ця любов спонукає й безмежно ненавидіти тих, хто зазіхає на найдорожче, найулюбленіше.

Оця ненависть і біль від безповоротних утрат визначатиме буття мільйонів українців протягом наступних років і десятиліть. «Після приходу росіян увесь звичний світ заміновано. Він детонує болем і втратою» [13, с. 144]. Ми втратили цілі міста й села як частку рідного ландшафту, але ще більше – втратили цілі міста й села людей, убитих,

знищених, а також тих, хто ніколи вже до них не повернеться. «Бахмут стає саме тією точкою, до якої окремі люди чи й цілі спільноти будуть повертатися – затримуватися й ціпенити. І на це годі вплинути, крім як зупинити зло якомога швидше, запобігти новим катівням, викраденням дітей, згвалтуванням, неправним катастрофам» [12, с. 164]. «Чи буде сенс його відновлювати? Відновлювати інші стерті міста? <...> Але чи захочуть сюди повертатися ті, які облаштуються в інших місцях? А є ще ті, яким уже не треба повертатися. Навіщо сюди повертатися?» [12, с. 180]. «Мають минути десятиліття, щоб загоїлася вся ця оранка. Як скоро така війна закінчиться? За рік, два, п'ять. Але вона ще довго житиме в душах її свідків» [17, с. 137].

Як узагальнення звучать слова Олени Стяжкіної про те, що неживі, їхні слова, думки, переживання, усні й писемні, постійно житимуть із нами, переслідуватимуть нас: «Ми будемо далі жити от такими: з останніми словами, останніми листами і сотнями незавершених розмов» [14, с. 11]. І вимагатимуть від нас доносити ці слова до всього світу. «Я, українська письменниця, маю говорити сьогодні від імені колеги Володимира Вакуленка, який, на відміну від мене, не пережив чергової спроби імперії знищити українську ідентичність», – писала Вікторія Амеліна [2, с. 22–23]. Тепер ми, живі українці, маємо говорити від імені та про Володимира Вакуленка й так само Вікторії Амеліної, яка також була вбита російською воєнщиною, про тисячі й тисячі інших неживих і скалічених співвітчизників.

Інколи свідомість, прагнення спокою вимагають витіснити спогади про втрати, забути про них. Але тоді ми витісняємо й

сутність самих себе, стираємо свої сумління й моральність: «Найважче – коли питаєш про вік солдата і розумієш, що людина ще взагалі нічого в житті не побачила, жодної краси. Так, психологи скажуть: комплекс вини. Але, мені здається, позбуватися цього почуття, хай би чим воно було, – це неправильно, неетично. Ми є нами, якщо приймаємо, що певних речей, які навіть нас руйнують, позбуватися не маємо права» [12, с. 252]. Війна, проте, не лише асоціюється із нашими втратами, які визначатимуть наше буття на довгий час. Вона формує нові риси нашої ментальності чи виносить на поверхню ті, що зріли в нас латентно, про які ми здогадувалися, але боялися зізнатися в цьому навіть самим собі.

Уже згадувалися твердження теоретиків літератури, що персонажі західної мілітарної літератури єдналися у військове братство перед загрозами незрозумілого цивільного світу. Сучасні українські письменники-«мілітаристи» теж фіксують красу й силу солдатського побратимства. «Дружбу, яка загартовується вогнем і бідою, радістю і відчаєм, митями, яких неможливо забути? Цивільну дружбу не можна порівнювати з бойовою. Бойові побратими – безкорисливі, їм байдуже на твій статус і твої помилки в житті, минуле їх не обходить взагалі. <...> Це найкращі люди, яких я коли-небудь знав <...>

– А що для тебе важливіше – дружба чи кохання?

– Ці почуття не порівнюються, дівчинко. Щасливий той, хто має те і те» [4, с. 90]. Про воєнне братерство йдеться і в А. Чеха, й у А. Гуменюка, і в М. Лаюка, й у «Люті» Є. Стеблівського, і в ліриці М. Кривцова, Я. Черногуз та багатьох інших. Можливо, це зовсім нове явище в

українському суспільстві, можливо, відродження багатовікового побратимства, що так культивувалося в козацькі славетні часи.

Можливо, відродженням козацької слави, воїнської звитяги минулого, а можливо, виявом нової риси української ментальності стали героїзм теперішніх вояків, сміливість зійтися в герці з найстрашнішим ворогом, перед яким ціпеніє весь світ: «Почавши, ми побачили, що є шанс не лише вистояти, а й перемогти. Тобто зробити те, що всі у світі вважали неможливим. І це змінює само- і світосприйняття» [13, с. 323]. Твориться нова нація, чи радше оприявнюється, яку заколисували, але так і не приспали мантри про миролюбність, ледачкуватість українців, про їх сповідування принципу «моя хата скраю».

«Ніхто не може бути впевнений у тому, що саме очікує за наступним поворотом і куди саме покличе його новий горизонт. У житті кожної людини чимало несподіванок». Переважно так було раніше. Війна творить нове цілісне єднання. «Сьогодні наші стежки перетнулися, наші долі зустрілися й переплелися на якийсь час – спільними завданнями, спільними радіщами нових досягнень і спільним болем незворотних втрат, спільними перемогами і однією на всіх пам'яттю» [9, с. 57]. Це твердження учасника АТО, військового капелана про нове єднання передбачало його тимчасовість, до завершення АТО чи через якийсь короткий проміжок часу після нього. Тепер розуміємо, що на таке єднання, попри обмеження, переважно – самообмеження, власних індивідуальностей – на десятиліття.

«Українці навчилися *“не боятися найстрашнішого”*» [13, с. 324]. Раптом

ціннішими за особистий спокій і благополуччя стали інші чинники – мій рід, мій і наш дім, наша мова, наша культура, наша нація, наша держава. Прийшло усвідомлення, що це занадто велика розкіш для постколоніальної нації – влаштовувати внутрішні з'ясування стосунків, хто важливіший, хто кого годує чи повчає. «Те, що ми такі різні, – наша біда, поразка і трагедія. Не може бути в одному народі двох правд, не можуть дві частини народу мати дві різні історії» [5, с. 341]. Відбувається консолідація нації в тилу, між місцевими мешканцями та внутрішніми переселенцями, між вимушеними переселитися за кордон не за земляцькими об'єднаннями, а за ідейною спорідненістю. А найвищим виявом цієї консолідації нації є військове побратимство.

Цінність такого єднання, воєнного досвіду, переосмислення світоустрою переросла державні кордони, вийшла за їхні межі. Українці перестали сприймати себе лише безправними гастарбайтерами, бідними родичами ситого Заходу. Натомість вони стають світовими лідерами у вмінні відстоювати себе, свою спільноту, свої здобутки, лідерами думок у власному сприйнятті та все більше – у рецепції «цивілізованого» світу. «Українці та українки прохають, щоб їх сприймали такими, якими вони є: громадянами та громадянками суверенної демократичної європейської держави <з> <...> чітким баченням майбутнього, у якому варто боротися й навіть помирати за свободу вибору власної долі» [16, с. 26].

Ми зуміли «<...> поставити питання решті демократичного світу, на яке давали відповідь в Україні: яка ціна свободи? Момент, коли, продемонструвавши

світові свою стійкість, самодостатність і колективну силу, Україна мусила перестати бути об'єктом зверхніх лекцій і перетворитися на суб'єкт із досвідом, який мав екзистенційну цінність для всього світу. <...> Щоб не лише захочувати епістемну довіру до України, а й розкривати цінність її досвіду та народу – країни, яка здивувала світ» [16, с. 191, 193]. Поступово зростає визнання України не лише як частини європейської та світової спільноти, а й як одного із лідерів цих спільнот, що відкриває великі перспективи, але й накладає велику відповідальність.

У певний момент у творах українських письменників починають з'являтися навіть месіаністські нотки. «У той час, коли українці та українки борються за свою свободу всім, що мають, – від зброї до слова, настав сприятливий момент для світу дізнатися, що надихає цю боротьбу» [16, с. 194]. Цей месіанізм ще не сформульований, витає на рівні підсвідомості. Його важко чітко артикулювати, бо носіями його є звичайні солдати. «<...> зараз хлопці, може, навіть не знають, що таке церква, не знають багато речей, але в цих умовах, в окопах Господь кожному каже щось напряду – від серця до серця. І наша країна щось нове візьме звідси, це буде інша нація» [12, с. 55]. Будь-який месіанізм має світлий і зворотний боки. Мабуть, наш теперішній мілітарнолітературний – теж. Але зараз домінує його життєствердний, гуманістичний струмінь, позитивний і для України, і для всього світу.

Висновки. Великі війни, неймовірна кількість убитих і скалічених, масових руйнувань, усе досконаліші засоби вбивства і знищення матеріальних цінностей завжди призводили до суттєвих

змін світоустрою, міждержавних, між-етнічних і міжособистісних стосунків, самоусвідомлення індивідуумів і націй, після все жажливішої воєнної дегуманізації – високий гуманізм і тотальна рівноправність не лише декларувалися, а й активно впроваджувалися через юриспруденцію, етику, культуру й мистецтво. Крах довоєнного устрою життя та перші паростки докорінно відмінного трибу буття, потребу утвердження цього нового світобачення першими вловлювали митці, передусім ті, хто пройшли через жахи війни й повернулися до світу, який ще за інерцією був звичним.

Російська війна проти України ще триває, а українська мілітарна література вже відправляє читачам чіткі сигнали про руйнування довоєнного світу в прямому й переносному значенні. Це стало очевидним для всіх після повномасштабного вторгнення. Та твори мілітарної літератури доводять, на противагу до очікувань більшості українців, що неможливе й повернення до «вчорашнього» життя після завершення війни (вважалося, що вона буде недовгою, сподівання на це постійно підтримує стійкість громадян України). Письменники, їх персонажі, сюжетно-психологічні колізії фікційних і нефікційних текстів доводять, що ми живемо й, головне, будемо жити в зовсім інших умовах і з докорінно відмінним світобаченням.

Поки важко чітко сформулювати всі риси «нового світу», можливо, через те, що вони є в текстах, але дослідник (тобто автор цієї статті) не в змозі їх уловити й вербалізувати. Проте певні прикмети цього світу, які видаються домінантними, вдалося зафіксувати. По-перше, довгий час нам доведеться жити з великими втратами, з відчуттям

їх непоправності. Це стосуватиметься сотень тисяч, а радше й мільйонів тих, хто втратив найближчих членів сім'ї, родичів, друзів і товаришів, бойових побратимів. Але стосуватиметься й усієї національно-державної спільноти, яка згуртувалася для відсічі ворогові, перейшла від переважно індивідуальних чинників буття до загальних.

Душевна й духовна рана від втрати найкращих, тих, хто пожертвував життям чи здоров'ям заради всіх нас сущих, нації, національної культури, держави, довго кровоточитиме. Нагадуванням про втрати, людські й матеріальні, нагадуватимуть тотальні руїни міст і сіл, які нескоро вдасться відновити чи створити на їх місці зовсім нові поселення. Війна ще довгий час триватиме після завершення бойових дій. «Війна триватиме доти, доки не розмінують останню посадку, а блокпости не заростуть диким виноградом чи молодими кленами» [17, с. 94]. Це Артем Чех написав ще до повномасштабного вторгнення. Отже, тепер тривання війни через необхідність відновити знищене, через пам'ять про втрачених і втрачене серед нині сущих та їхніх нащадків і нащадків убитих, через доконечну потребу знищити людиноненависницьку нацистську російську ідеологію та покарати її носіїв продовжиться на десятиліття.

Мілітарна література доводить, що ми не мали права на розкол, внутрішні чвари та протистояння в питаннях загальнодержавної й національної безпеки, єдності, утвердженні власних національно-державних цінностей. І не матимемо такого права, поки не зарубцюються всі рани війни, поки не утвердиться беззаперечно Українська держава та всі її атрибути, поки не зникнуть реальні зовнішні

загрози. Про це писали «мілітаристи» від 2014 року, тим паче – після лютого 2022 року. Для зарубіжної літератури, переважно «західної», було певне коло актуальних проблем, які намагалися зробити такими й для української спільноти «лідери суспільної думки» й письменники. Можливо, це було правильним у контексті євроінтеграції. Тепер на зміну постмодерністському утвердженню індивідуалізму українська література змушена зосередитися на війні, її наслідках, на єднанні навколо загальних інтересів, якщо ми хочемо зберегтися як нація й держава, з українською ментальністю й культурним кодом.

Письменники-«мілітаристи» фіксують у своїх творах також формування в українців відчуття себе як нації воїнів, героїв, переможців, непоступливих захисників національних і власних принципів і переконань. У перебігу війни створюються морально-духовні цінності, які мають і матимуть непроминальне значення, не лише для українців, а й для світової спільноти, передусім тих, хто зараховує себе до демократичного, цивілізованого світу. Українці, їх світогляд і культура реально стають повноправними частками прогресивного людства та світової культури, вносять у їх буття вагомі цінності й переконання. Понад те, інколи у творах української мілітарної літератури звучать месіаністичні нотки, утвердження особливої ролі українства в подальшому світовому бутті, що дає сильний поштовх для нашої національно-культурної, ментальної самоідентифікації, для повного відродження й подальшого розвитку. Це ставить і високі вимоги до українців, у дусі Франкового «Мойсея»,

аби довести небезпідставність власної провідної ролі, до якої виносить українство бурхливе море сучасної історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва, В. <Передмова>. *Смерть солдата. Історія, розказана його сестрою*. Київ, 2023. 208 с.
2. Амеліна, В. Історія однієї перемоги. *Я перетворююсь... Щоденник окупації. Вибрані вірші*. Харків, 2024. С. 7–23.
3. Гиленсон, Б. А. *Эрнест Хемингуэй*. Москва, 1991. 192 с.
4. Гошко, Б. *Люди війни*. Київ, 2019. 232 с.
5. Гуменюк, А. (Кельт). *Африка: Пісні війни: коротка проза*. Львів, 2023. 360 с.
6. Денисова, Т. Н. Нотатки про антивоєнний роман. *Роман і романісти США ХХ століття*. Київ, 1990. С. 289–304.
7. Денисова, Т. Н. *Роман і романісти США ХХ століття*. Київ, 1990. 362 с.
8. Затонский, Д. *Художественные ориентиры ХХ века*. Москва, 1988. 416 с.
9. Зелінський, А. *Моя мандрівка у Країну морпихів: із щоденника капелана*. Львів, 2021. 200 с.
10. *История зарубежной литературы ХХ века*. 1917–1945: учеб. для студ. пед. ин-тов. Москва, 1990. 431 с.
11. Ісаченко, Л. *Гонитва на виживання: роман*. Львів, 2023. 184 с.
12. Лаюк, М. *Бахмут*. Київ, 2024. 255 с.
13. Михед, О. *Позивний для Йова: хроніки вторгнення*. Львів, 2023. 344 с.
14. Пагутяк, Г. *Дунайські зустрічі. Пікнік на долині Meriddo*. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100008877120318> (дата звернення: 27.10.2024).
15. Стяжкіна, О. <Передмова>. *Смерть солдата: історія, розказана його сестрою*. Київ, 2024. С. 9–13.
16. Хромейчук, О. *Смерть солдата: історія, розказана його сестрою*. Київ, 2024. 208 с.
17. Чех, А. *Точка нуль*. Чернівці, 2024. 216 с.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2023). Preface. In: Khromeichuk, O. *The Death of a Soldier. A Story Told by his Sister*. Kyiv, pp. 9–13. [in Ukr.]
2. Amelina, V. (2024). The Story of One Victory. *I am Transforming... Diary of the Occupation*. Selected Poems. Kharkiv, pp. 7–23. [in Ukr.]
3. Gilielson, B. (1991). *Ernest Hemingway*. Moscow, 191 p. [in Rus.]
4. Hoshko, B. (2019). *People of War*. Kyiv, 232 p. [in Ukr.]
5. Humeniuk, A. (Kelt) (2023). *Africa: Songs of War: Short Prose*. Lviv, 360 p. [in Ukr.]
6. Denysova, T. (1990). Notes on an Anti-War Novel. *The Novel and Novelists of the 20th Century in the USA*. Kyiv, Dnipro, pp. 289–304. [in Ukr.]
7. Denysova, T. (1990). *The Novel and Novelists of the 20th Century in the USA*. Kyiv, Dnipro, 362 p. [in Ukr.]
8. Zatonyskiy, D. (1988). *Artistic Landmarks of the 20th Century*. Moskva, 416 p. [in Rus.]
9. Zelinskyi, A. (2021). *My Journey to the Land of Marines: From a Chaplain's Diary*. Lviv, 200 p. [in Ukr.]
10. *History of Foreign Literature of the 20th Century. 1917–1945: Textbook for Students of Pedagogical Institutes*. Moscow, 431 p. [in Rus.]
11. Isachenko, L. (2023). *The Pursuit of Survival: A Novel*. Lviv, 184 p. [in Ukr.]
12. Laiuk, M. (2024). *Bakhmut*. Kyiv, 255 p. [in Ukr.]
13. Mykhed, O. (2023). *Call Sign for Job: Invasion Chronicles*. Lviv, 344 p. [in Ukr.]
14. Pahutiak, H. *Danube Meetings. Picnic in the Megiddo Valley*. [online] Available at: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100008877120318> [Accessed 27 Oct. 2024]. [in Ukr.]
15. Stiazhkina, O. (2024). Preface. In: Khromeichuk, O. *The Death of a Soldier. A Story Told by his Sister*. Kyiv, pp. 9–13. [in Ukr.]
16. Khromeichuk, O. (2024). *The Death of a Soldier. A Story Told by his Sister*. Kyiv, 208 p. [in Ukr.]
17. Chekh, A. (2024). *Point Zero*. Chernivtsi, 216 p. [in Ukr.]

Summary

"NOTHING WILL BE THE SAME AS BEFORE": A NEW WORLD AFTER THE WAR

Mykola VASKIV

orcid.org/ 0000-0003-3909-1213

Doctor of Philology, Professor, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: myvaskiv@ukr.net

The relevance of the research. The great wars of the 19th and 20th centuries were powerful blows not only to the economy and culture of the involved states but also to the social and personal worldview, understanding of the meaning of life, reality, and prospects for development. There was an almost dominant awareness that the world had changed radically during and after the war. First and foremost, the two world wars dealt such a terrible blow to the public and individual consciousness. The First World War was perceived as a meaningless, unjustified massacre of several million people, after which it was no longer possible to return to the previous existence. This could not escape fiction.

The **purpose** is to analyse the reproduction of radical changes in the world order and socio-psychological individual self-perception and perception of the world after major

wars in fiction, in particular the consequences of the Russian war against Ukraine in contemporary Ukrainian military literature.

Conclusions. Russia's war against Ukraine is still ongoing, and Ukrainian military literature is already sending clear signals to readers about the destruction of the pre-war world, literally and figuratively. This became obvious to everyone after the full-scale invasion. However, works of military literature prove, contrary to the expectations of most Ukrainians, that it is also impossible to return to 'yesterday's' life after the war (it was believed that it would be short-lived, and the hope for this constantly supports the resilience of Ukrainian citizens). Writers, their characters, plot, and psychological conflicts of fictional and non-fictional texts prove that we live and, most importantly, will continue to live in completely different conditions and with a radically different worldview. So far, it is difficult to clearly articulate all the features of the "new world," perhaps because they are present in the texts, but the researcher (i.e., the author of this article) is unable to catch and verbalise them. Nevertheless, certain features of this world that seem to be dominant have been recorded. First, we will have to live with great losses for a long time, with a sense of their irreparability. This will be true for hundreds of thousands, if not millions, of those who have lost their closest family members, relatives, friends, and comrades, and comrades-in-arms. But it will also affect the entire national and state community, which rallied to repel the enemy, moved from predominantly individual factors of existence to common ones.

Keywords: military (combatant) literature, the problematics of the work, reproduction of worldview, self-perception of the winner, messianism.